

Маданова Кызбурак Жапаровнанын “Манас” эпосундагы байыркы диний ишенимдердин эпикалык мотив катары берилиши (С. Каралаевдин жана Б.Сазановдун варианттары боюнча)” аттуу кандидаттык диссертациясын алдын ала коргоосу боюнча Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтуна, Жусуп Баласагын атындагы кыргыз улуттук университетине жана К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетине караштуу филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн уюштурулган Д.10.20.616 Диссертациялык кеңешинин өткөрүлгөн кезектеги отурумунун

№ 7 ПРОТОКОЛУ

2021-ж. 16-апрель

Бишкек шаары

Отурумга диссертациялык кеңештин 16 мүчөсү катышты:

1. Акматалиев Абдылдажан Амантурович – диссертациялык кеңештин төрагасы, филология илимдеринин доктору, академик. Адистиги: 10.01.01, 10.01.09;
2. Ыйсаева Нурзина Токторбековна – филология илимдеринин кандидаты, диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы. Адистиги: 10.01.01;
3. Айтбаева Гульнара Амановна – филология илимдеринин доктору. Адистиги: 10.01.02, 10.01.09;
4. Орозобекова Жылдыз Калмашевна – филология илимдеринин доктору. Адистиги: 10.01.09;
5. Үкүбаева Лайли Үкүбаевна – филология илимдеринин доктору. Адистиги: 10.01.01;
6. Мамбеталиев Кубан Илиязович – филология илимдеринин доктору. Адистиги: 10.01.01;
7. Кадырмамбетова Айнура Күмөновна – филология илимдеринин доктору. Адистиги: 10.01.01;
8. Абакиров Курманбек Абакирович – филология илимдеринин доктору, доцент. Адистиги: 10.01.01, 10.01.09;
9. Тиллебаев Садык Алаханович – филология илимдеринин доктору, доцент. Адистиги: 10.01.01;
10. Байгазиев Советбек Орозканович – филология илимдеринин доктору, профессор. Адистиги: 10.01.01, 10.01.09;
11. Искендерова Суусар Искендеровна – филология илимдеринин доктору, доцент. Адистиги: 10.01.01;
12. Орозова Гүлбара Жалаловна – филология илимдеринин доктору. Адистиги: 10.01.09;
13. Ибраимов Осмонакун Ибраимович – филология илимдеринин доктору. Адистиги: 10.01.01, 10.01.03;
14. Асанова Алтын Асановна – филология илимдеринин доктору, доцент. Адистиги: 10.01.10;
15. Койчуев Бахтияр Турарович – филология илимдеринин доктору, доцент. Адистиги: 10.01.01, 10.01.03;
16. Джумагазиева Нуржан Курманбековна – филология илимдеринин кандидаты, доцент. Адистиги: 10.01.10

КҮН ТАРТИБИНДЕ КАРАЛУУЧУ МАСЕЛЕ:

2. Маданова Кызбурак Жапаровнанын “Манас” эпосундагы байыркы диний ишенимдердин эпикалык мотив катары берилиши (С. Каралаевдин жана Б.Сазановдун варианттары боюнча)” аттуу темадагы 10.01.09 – фольклористика адистиги боюнча

филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясын алдын ала коргоосу.

УГУЛДУ:

Отурумдун төрагасы, филология илимдеринин доктору, академик А.А. Акматалиев ачып, күн тартибинде каралуучу маселе менен тааныштырды.

Диссертациянын темасы жана илимий жетекчиси (ф.и.д., Жамгырчиева Гулина Төлөбаевна). Диссертациянын темасы ОшМУнун Окумуштуулар Кеңешинин 2014-жылдын 27-майындагы №7 протоколунун негизинде “Манас” эпосундагы байыркы диний ишенимдердин көркөм чагылышы (10.01.09), 2015-жылдын 30-июнундагы ОшМУнун Окумуштуулар Кеңешинин №6 протоколу менен “Манас” эпосундагы байыркы диний ишенимдердин эпикалык мотив катары берилиши (С. Каралаевдин жана Б. Сазановдун варианттары боюнча)” деп өзгөртүлүп, жетекчиси – ф.и.д., Жамгырчиева Гулина Төлөбаевна кайрадан бекитилген.

Ишти кароо үчүн төмөнкү эксперттер дайындалган:

Филология илимдеринин доктору Байгазиев С.О.;

Филология илимдеринин доктору Калчекеев К.Б.;

Филология илимдеринин кандидаты Дүйшембиев С.С.

Изилдөө Ош мамлекеттик университетинин кыргыз адабияты кафедрасында аткарылды.

Отурумдун төрагасы, филология илимдеринин доктору, академик А.А. Акматалиев илимий иштин мазмунун баяндап берүү үчүн диссертантка сөз берди. Диссертациялык ишинин кыскача мазмуну жана илимий жыйынтыктары тууралуу диссертант Маданова Кызбурак Жапаровна төмөндөгүлөрдү баяндады:

Диссертант Маданова К. Ж. : Саламатсыздарбы, урматтуу диссертациялык кеңештин төрагасы жана мүчөлөрү. Алдын ала коргоого коюлуп жаткан диссертациябыздын темасы «Манас» эпосундагы байыркы диний ишенимдердин эпикалык мотив катары берилиши (С. Каралаевдин жана Б.Сазановдун варианттары боюнча)».

Теманын актуалдуулугу. “Манас” – кыргыз элинин кеңири белгилүү өзгөчө зор көлөмдүү баатырдык эпосу жана кыргыздардын көптөгөн кылымдар бою өз билгендери менен табылгаларынын алгылыктууларын, басып өткөн жолу менен башынан кечирген окуялар жөнүндөгү маалыматтардын орчундууларын дээрлик бүт чогулткан казынасынын милдетин аткарып, элдин ыйык тутуп, укумдан-тукумга сактап, улам толуктап келе жаткан улуу мурасы, эл турмушунда мааниси, орду боюнча улуттук сыймыгы катары баалануучу чыгарма. Кыргыз элинин улуттук өзүн таанып-билүүсү жана руханий турмушу өткөндүн маданий мурастарын өздөштүрүү жана алардын азыркы учурдагы жаңы мааниге ээ болуусун баалоого байланыштуу залкар сөз чебери Ч.Айтматов белгилегендей, “байыркы кыргыз рухунун туу чокусу” болгон “Манас” эпосундагы руханий баалуулуктар катарында көөнө диний ишенимдер өзгөчө орунга ээ. Ошондуктан кыргыздардын маданий турмушунун материалдарынын негизинде байыркы диний ишенимдердин дүйнө таанымдык маанисин тарыхый-фольклордук планда талдоо жана баа берүү зарылчылыгы **изилдөөгө алынган теманын актуалдуулугун** аныктап турат.

Изилдөөнүн максаты. Кыргыз элинин исламга чейинки көөнө диний ишенимдерин “Манас” эпосунун негизинде фольклордук дүйнө таануучулук жана социалдык-маданий аспектилерде талдоо, тотемизм, анимизм, шаманизм, фетишизм, теңирчиликтин эпосто эпикалык мотив катары келишин аныктоо, алардын эпостун сюжетин өнүктүрүүчү маанисин ачып көрсөтүү, окумуштуулардын көөнө диний ишенимдер боюнча илимий пикирлерин, алардын мазмунуна жана баалуулуктарына байланыштуу берген бааларын кароо болуп саналат.

Диссертацияда коргоого алып чыгылган негизги жоболор:

1. “Манас” эпосундагы көөнө диний ишенимдердин эпикалык мотив катары келишин системалуу түрдө иликтеп, алардын эпостун сюжет курулушундагы ролун аныктайт;
2. Окумуштуулардын изилдөөлөрүндөгү көөнө диний ишенимдердин мазмунуна жана баалуулуктарына байланыштуу пикирлерин, берген бааларын карап чыгып, аларда көөнө диний ишенимдердин мифологиясына жетиштүү көңүл бөлүнүүсүнө сереп салынат, алсак, дүйнөнүн жаралышы, ааламдын, адамдын жаратылышы ж.б.;
3. Түрк-моңгол элдеринин маданиятындагы, анын ичинде фольклорундагы тотемизм, анимизм, шаманизм жана фетишизм, теңирчиликтин, айырмасын, эпостогу ордун белгилейт;
4. Теңирчилик айрым диний булактарда бардык түрк-моңгол элдеринин дүйнө таанымы катары эсептелгени жана анын бул элдерди маданий жана руханий жактан бириктирүүчү универсалдуу кубулуш экендиги “Манас” эпосунун мисалында көрсөтүлөт;
5. Көөнө диндер феномени көптөгөн кылымдар бою түрк-моңгол элдерин уюштуруучу жана бириктирүүчү күч катары болуп келгендиги, айрыкча, орто кылымдардагы буддизм, христиан дини жана исламга караганда эффективдүүлүгүн сыпаттайт;
6. Орто кылымдарда теңирчилик ишениминин дүйнөлүк диндер тарабынан акырындап сүрүлүп чыга башташы белгиленип, бирок, кыргыз элинде ушул күнгө чейин анын салттарынын жана ритуалдарынын сакталышы фольклордон мисалдар аркылуу далилденет;
7. Түрк элдериндеги, анын ичиндеги кыргыз элиндеги теңирчилик жана исламдын синкретизми ачыкталып, мусулман догмасынын жана Көк Теңирдин алдындагы бирдиктүү кудайга ишенүүгө негизделген көөнө ишенимдин айкалышып жашоосу эпостун мисалында ырасталат.

Диссертациянын түзүмү. Диссертациялык иш киришүүдөн, үч главадан, он бир параграфтан, главалар боюнча кыскача корутундулардан, жалпы корутундудан, практикалык сунуштардан, айрым сөздөрдүн түшүндүрмөсүнөн, колдонулган адабияттардын тизмесинен жана тиркемелерден турат. Иштин негизги бөлүмүнүн көлөмү 166 (жүз алтымыш алты) бетти, адабияттардын тизмеси менен тиркемелер кошулгандагы жалпы көлөмү –186 (жүз сексен алты) бетти түзөт.

Киришүүдө теманын негизделиши, актуалдуулугу, изилдениш деңгээли, максат, милдеттери, илимий жаңылыгы, илимий-практикалык мааниси көрсөтүлдү. Ошондой эле, коргоого сунуш кылынган негизги жоболор белгиленип, диссертациянын материалдарынын апробациясы жөнүндө маалымат берилип, изденүүчүнүн жеке салымы жана алынган натыйжалар аныкталды.

Илимий иштин биринчи главасы **“Манас” эпосундагы көөнө мотивдерди эпикалык аспектте изилдөөнүн илимий-теориялык негиздери** деп аталып, эки параграфтан турат.

1.1. “Манас” эпосундагы көөнө мотивдердин фольклор таануу жана башка илимдерде изилденүүсүнө сереп” деп аталып, анда фольклористикада, манастануу илиминде жана ага канаатташ башка илимдерде көөнө диний эпикалык мотивдер салаасынын түптөлүүсүнө жана өнүгүүсүнө экскурс жасалат, көрүнүктүү фольклор таануучулар жана алардын маанилүү эмгектери кыскача талданат, бул багытта Кыргызстанда ж.б. өлкөлөрдө жарык көргөн эмгектерге сереп салынат. Жалпы фольклор таануучулук жана эпос жанры, анын табияты тууралуу чет өлкөлүк окумуштуулар фундаменталдык изилдөөлөрүн жаратып кетишти.

1.2. “Манас” эпосундагы көөнө мотивдерди эпикалык аспектте изилдөө кыргыз фольклористикасынын келечектүү багыты катары” деп аталып, мында эпосту эпикалык поэтиканын аспектисинен изилдөө зарылдыгы белгиленип, буга себеп болгон жагдайлар аныкталат.

“Манас” эпосуна кылымдар бою калыптанган көөнө катмарлардын тутумунда жашаган эпикалык мотивдер мүнөздүү. Аталган эпикалык мотивдерди сюжеттик,

поэтикалык жагдайда диний ишенимдик мотивдердин өнүтүнөн иликтөө көптөгөн кызыктуу илимий жаңы жагдайлардын келип чыгуусуна түрткү болот. Бул архаикалык мотивдер эпостун жаралышынан тартып биздин күндөргө чейин жетип келген үлгүлөрүнө чейин эпостун өзөгүн түзүүчү унгу катары сакталып келген. Аларды илимий айлампага салып ар тараптуу изилдөө этностун, жалпы эле түрк тилдүү элдердин дүйнө таанымын тереңдетип андап-билүүгө мүмкүнчүлүк берет.

“Манас” эпосундагы жалпы адамзаттык баалуулуктар, философиялык ой жорумдар кыргыз фольклористикасында эпикалык аспекттеги изилдөөлөрдүн бүтүндөй бир тизмеги үчүн объект болуп бере алат. Бул багытта изилдөөлөрдү жүргүзүү кыргыз фольклор таануусунда андагы эпостаануу салаасынын илимий-теориялык жактан кыйла күчтөөнүүсүнө олуттуу өбөлгө түзөт.

“Манас” эпосундагы көөнө диний ишенимдерди эпикалык аспектте изилдөөнүн объектиси, предмети, методологиясы жана материалдары” деген экинчи глава диссертациянын объектисин жана предметин, материалдарын, колдонулган усулдарын, методологиясын сыпаттоого арналды. Бул глава үч параграфтан турат.

2.1. “Манас” эпосундагы көөнө мотивдерди эпикалык өнүгтө изилдөөнүн объектиси жана предмети” деген аталыштагы бул параграфта эпостогу көөнө диний мотивдер эпикалык аспектидеги фольклор таануучулук изилдөөнүн объектиси жана предмети боло алары аныкталды.

Изилдөөнүн илимий проблемасы - “Манас” эпосундагы көөнө диний ишенимдердин эпикалык мотив катары келишин, алардын эпостун сюжет курулмасындагы ордун, маанисин, кыргыз дүйнө таанымындагы маңызын ачуу аракетинде илимий талдоо жүргүзүү болуп саналат. Мында эпостогу көөнө ишенимдер өз боюнда жалпы адамзаттык дүйнөтаанымдын элдик диний ишенимдерге негизделген руханий баалуулуктарын алып жүрөөрүнө басым жасалат. Албетте, бул көрүнүш окумуштуулардын изилдөөлөрүндө көз жаздымда калган эмес, бирок, алар эпостогу аталган сюжеттик мотивдерге карата комплекстүү поэтикалык талдоо жасоого, изилдөө жүргүзүүгө чейинки деңгээлге өнүгүп жеткен эмес.

Биздин изилдөөбүздүн негизги материалын түзгөн “Манас” эпосундагы көөнө диний ишенимдерге кайрылсак, тотемизм адам баласы жаныбарлар дүйнөсүнөн бөлүнүп чыккан, аларга боордош жаныбар катары кароо менен айрым жаныбарларды өзгөчө урматтап, аларды колдоочу, пир тутунуу түшүнүгүнө байланыштуу, бул көөнө ишенимден адамдын табият менен ымалада, гармонияда жашоого умтулган көөнө аң-сезимдик ынанымын байкайбыз. Анимизмде болсо табияттагы материалдык жана материалдык эмес заттарды, кубулуштарды башкарып турган кереметтүү күч бар деген түшүнүккө негизделген. Ал эми шаманизмде бакшы, шамандар, же Энесай кыргыздарынын сөзү менен айтканда, камдар адамдар менен кудайдын, ата-бабалардын арбактарынын ортосундагы аларды байланыштыруучу, адамдарды оорудан, кырсыктан арачалап калуучу өткөргүчтүк, ортомчулук милдетти аткарышкан. Фетишизмде жансыз предметтерге ыйык колдоочулук касиет ыйгаруу менен ар катары эсептелип, диний ритуалдарды аткаруу менен кызматын ага ишенүү, аны бел тутуу түшүнүгүнө байланыштуу. Алсак, тумар тагуу, кут түшүнүгү ж.б. булардын ичинен теңирчилик түшүнүгү өзүнүн масштабдуулугу, абстракциясы, бир кудайга табынуунун келип чыгышы менен айрмаланат.

Жыйынтыктап айтканда, биздин изилдөө фольклор таануу, этнография жана дин таануунун интеграциясынын үлгүсү десек болот. Ошентип, биз изилдөөнүн объектиси катары караган “Манас” эпосунда терең жана көп маанилүү элдик фольклордогу көөнө диний ишенимдерден турган эпикалык предмет бар. Аны эпиканын методологиясын фольклор таануунун принциптерине айкалыштырып изилдөө менен жакшы илимий натыйжаларга жетише алабыз.

2.2. “Манас” эпосундагы көөнө мотивдерди эпикалык аспектте изилдөөнүн методологиясы жана методдору” аттуу параграфта диссертациянын темасын ачууда изилдөөнүн салыштырма-типологиялык, салыштырма-тарыхый, сыпаттама методдору

колдонулгандыгы белгиленет. Ал эми методология колдонмо мааниде изденүүчү иликтөөсүнүн алкагында таяна турган изилдөө ишмердүүлүгүнүн принциптеринин жана ыкмаларынын системасы экендиги белгилүү. Өзүбүздүн изилдөөбүздө көөнө диний мотивдер менен “Манас” эпосун тыгыз бирдикте айкалыштырып карайбыз, алар аркылуу эпикалык мотивдердин улуу эпостогу сюжет куруучу функциясын, андагы каармандардын ошол доорлордогу аң-сезимдик деңгээлдеги көөнө ынанымдык өзгөчөлүктөрүн аныктоого жетишебиз. Фольклордук чыгармачылыкка карата изилдөөчүлүк мамилени “Манас” эпосундагы көөнө диний ишенимдердин материалында жүзөгө ашырууда аны илимий негиздеп берүү талап кылынат. Бул үчүн эпикалык чыгармачылыктын мүмкүнчүлүктөрүнө да, “Манас” эпосундагы элдик диний көз караштардын идеялык, мазмундук бөтөнчөлүктөрүнө да кеңири токтолууга туура келет.

Жыйынтыктап айтканда, биздин изилдөөнүн **методологиясы** орус жана ата мекендик окумуштуулардын чыгармачыл изденүүлөрүндөгү, эпостун эпикалык поэтикасындагы элдик көөнө диний ишенимдердин дүйнөтаанымдык жана сюжеттик тутумдагы маани-маңызы тууралуу идеяларга негизделди. Мындан сырткары, белгилүү фольклорист окумуштуулардын “Манас” эпосундагы элдик дүйнөтаанымдык, руханий көз караштар жөнүндөгү ой-пикирлери эпостогу көөнө элдик диний ишенимдердин өзгөчөлүктөрүн ачуу үчүн зарыл илимий-теориялык, методологиялык өбөлгө катары колдонулду.

2.3. “Изилдөөнүн негизги материалдарына кыскача адабий-теориялык экскурс” деген параграфта кыргыз элдик оозеки чыгармачылыгынын ири жанры болгон эпосто, анын ичинен биз иликтөөгө алган “Манас” эпосунда архаикалык мотивдер сакталып калгандыгы, алар сюжет курууда, образдарды түзүүдө кызмат өтөп, чыгарманын идеялык жүгүн көтөрүүдө көмөк болуп, композициялык түзүлүшүндө мааниге ээ экендиги белгиленет. Аларга эпостогу мифтик, жомоктук сюжеттер, кейипкерлер, салттуу сюжеттик көөнө мотивдер, атап айтканда, баатырдын укмуштуу төрөлүшү, ага ат коюу, адаттан тыш тез өсүүсү, эрдиктери, баатырдык үйлөнүү ж.б. кирет. Ошондой эле элдик көөнө ишенимдерге негизделген диний-конфессионалдык мотивдердин эпосто эпикалык салттуу мотив катары өз орду бар. Алар башка көөнө сюжеттик мотивдердин катарында эпостун түптөлүшүнөн бери карай жашап келет. Дин адамзат аң-сезиминин өнүгүшүндөгү өзгөчө формасы болуп, анын тарыхында көптөгөн баскычтардан өткөндүгү, ал миңдеген жылдар бою өнүккөн жана татаалдашып жүрүп олтурган көз караштардын системасы экендиги талдоого алынат. Кыргыз элиндеги көөнө диний-культтук элестөөлөр, түшүнүктөр жалпы маданий, адабий-эстетикалык диний-конфессионалдык таанымдын бирдиктүү методологиялык контекстинде өнүккөн. Элдин көркөм сөз искусствосунда бул мотивдердин эстетикалык чагылышы анын коомдук руханий турмуштан тапкан өзгөчө ордун, адамдын жан-дүйнөсүндөгү муктаждыкты толтуруучу маанисин белгилейт. Адамзаттык аң-сезимдин бир формасы болгон диний ишенимдер адамдын жаралышынан тартып анын бул жашоого келүүдөгү миссиясына чейинки өздүгүн аныктоого, өзүн таанып-билүүсүнө байланыштуу келип чыккан зарылдык десек болот.

Үчүнчү глава **“Манас” эпосундагы байыркы диний ишенимдердин эпикалык мотив катары берилиши** деп аталып, алты параграфтан турат. Мында эпосто эпикалык мотив делип эсептелген элдик көөнө диний ишенимдердин мазмуну, табияты, өзгөчөлүктөрү тууралуу сөз болот. Адамзаттын жашоосунун алгачкы доорлорунда, тактап айтканда, баштапкы жамааттык коомдо эле келип чыккан тотемизм адамды жаныбардан бөлүп карабайт, аларды бир тууган деп эсептеп, айрымдарын түпкү бабасы катары санап, ага сыйынып урматтаган дүйнө таанымдын бөлүгүн чагылдырат. Анимизм диний көз караш катары дүйнөлүк ири диндердин бардыгында кездешкен жаратылыштагы бардык нерселерде бар, аларды башкара турган кереметтүү рух, жан бар экендиги тууралуу ишенимди билдирсе, шаманизм табият менен адамдын гармониялуу жашоосуна багытталган ритуалдык иш-аракеттерге негизделген элдик ишеним, ал эми фетишизм болсо жансыз заттарда да адамга жардам берүүчү өзгөчө энергетикалык күч-кубат бар

деген түшүнүккө негизделет. Теңирчилик диний ишеними байыркы көчмөн цивилизациянын жашоо образына ылайыкташкан эркин көчмөн духту чагылдырган элдик көөнө дүйнөтаанымдык көз караш десек болот. Булардын ар бирине өзүнчө токтолобуз.

3.1. “Манас” эпосундагы исламга чейинки диний ишенимдердин эпосто эпикалык мотив катары кездешүүсү. Тотемизм ишениминин эпосто берилиши” деген параграфта тотемизмдин уруучулук коомдогу диний ишенимдердин жана каадалардын жыйындысы, диндин байыркы формасы экендигине көңүл бурулат. Анын негизги өзгөчөлүгү катары адамдардын тигил же бул уруунун, жаныбарлардын пайда болушун, тегин айрым жаныбарлар, өсүмдүктөр менен тикеден-тике байланыштуу түшүндүрүү, анын ыйыктыгына, кереметтүүлүгүнө ишенүү болуп саналат. Мезгилдин өтүшү менен айрым тотемдик түшүнүктөр кыскарып туруктуу эпитетке айланып калгандыгы көрүнөт. Көөнө ишенимдердин ичинен ар түрдүү топтогу адамдардын кандайдыр бир түрдөгү жаныбарлар, өсүмдүктөр, ал түгүл кубулуштар жана нерселер менен жалпы келип чыгуу тектери бир экендигине жана кандаштык туугандыгына болгон ишенимге негизделген тотемизм өзгөчө орунду ээлейт.

3.2. “Анимизм, ага байланыштуу ишенимдин эпосто көркөм чагылышы” деген аталыштагы экинчи параграфта эпостогу көөнө диний ишенимдердин ичинен анимизм кеңири кездешкени жана байыркылыгы менен айырмаланары көрсөтүлөт. Диний ишенимдердин түпкү жаралышында адамзаттын алгачкы жамааттык коомдогу баёо аң-сезими өзөк болуп, өзүн курчап турган чөйрөдөгү түрдүү кубулуштарды көөнө ишенимдин негизинде түшүндүрүүсү берилген, б. а., диний ишенимдер дүйнөнү таанып-билүүнүн илимге чейинки көз караштарын синкреттик биримдигинен түзүлгөн. “Манаста” алгачкы диндик көз караштардын элементтерин, анын ичинде анимизмдин белгилерин байкоого болот. Аталган диний ишеним кыргыз элинде эле эмес, тектеш түрк-монгол элдеринин фольклорунда да бирдей учурайт. Анимизм –материалдык жана материалдык эмес бардык нерселер менен кубулуштар сыйкырдуу, керемет күчкө эгедер, алардын үстүнөн башкарып турган жандардын бар экендигине карата ишеним болуп саналат.

3.3. “Шаманизмдин байыркы элдик ишеним катарында эпосто берилиши” деген үчүнчү параграфта эпостогу шамандык ишенимдерге негизделген эпикалык мотивдерге токтолдук. Эпикалык мотив фольклордук чыгарманын өзөгүн түзгөн чакан бөлүк болуп саналары белгилүү. Эпос айтуучулук өнөр айрым белгилеринде, б.а. ырымдарым жасоо, аба ырайын ондоо, оору-сыркоону сакайтуу жаатында шамандык өнөргө да окшошуп кетет. Шамандар аталган иш-аракеттерди түздөн-түз милдети катары түшүнсө эпос айтуучулар бул нерселерди иштин жүрүшүндө өзүнөн-өзү келип чыгуучу кубулуш катары кабылдашат. Изилдөөчү М.Элиаденин пикири боюнча шаманизм экстатикалык жана терапевтикалык ыкмалардын жыйындысы катары келип, алардын максаты параллель, көзгө көрүнбөгөн дүйнөлөр менен байланышка чыгуу жана адамдардын аракеттерин башкарууда колдоого ээ болуу.

3.4. “Фетиштик көз караштардын эпостук сюжетте көркөм чагылышы” деген параграфта “Манас” эпосундагы адамдарга тиешелүү сапаттарды буюмдарга, нерселерге ыйгарып, алардын кереметтүү күчүнө ынанган байыркы ишеним илимде фетишизм деп аталып, эпостордо көөнө мотив катары орун алгандыгын белгилеп көрсөтөт. Фетишизм - адамдарга тиешелүү сапаттарды буюмдарга, нерселерге да таандык кылып, алардын кереметтүү күчүнө ишенген көз караш. Фетиш нерселердин (мисалы: тумар, крест) адам тагдырына таасир берүүчү кереметине ишенүүдөн көрүнөт. Ал адамдарга гана мүнөздүү сапаттарды тигил же бул буюмга, нерсеге таандык кылып, алардын адаттан тыш керемети бар деген диний ишенимге таянган көз караш катары пайда болгон жана жашаган. Фетишизм көптөгөн элдердин коомдук аң-сезиминде туруктуу орун алып, алардын материалдык жана маданий өнүгүшүнө өз таасирин тийгизген.

3.5. “Теңирчиликтин кыргыз элинин руханий маданиятынын өнүгүү контекстиндеги орду” деген бешинчи параграфта байыркы доордун адамдары аалам кубулуштары, курчап турган айлана-чөйрөдөгү нерселердин табияты, оору менен өлүмдүн

себептерин чечмелөөдө алсыз болушкандыктан баёо аң-сезимдик деңгээлде дүйнөнү таанып-билүүгө аракет жасашканы белгиленет. Теңирге, жалпы бир көк (асман) кудайына сыйынуу, аны бардыгын жараткан ээбиз деп билүү менен катар эле жер бетиндеги адамдардын, жаныбарлардын, өсүмдүктөрдүн да өз алдынча ээси, колдоочусу болот деген ишенимде болушкан. Мындан отко, жер-суу ээлерине, баланын колдоочусу катары Умай энеге, жан-жаныбарлардын колдоочуларына, мазар катары айрым дарактарга, кийинчерээк аң-сезимдин өнүгүшү менен абстракттуу түшүнүктөргө, айталы, дыйканчылыктын, устачылык өнөрдүн пирлерине сыйынуу-табынуу орун алган, башкача айтканда, байыркы адам табиятты жана андагы өзү баштаган бүткүл жандууну бир бүтүндүк катары кабылдаган. Эзелки доордон көчмөн кыргыздарда Теңир-Ата – асман кудайы, Умай-Эне – жер кудайы болгон. Тоолуу өлкө болгондуктан, башка өлкөлөр менен алака жасоо солгун болуп, башка этностор басып өткөн теңирчилик жергебизде узакка сакталган. Тарыхый булактарга таянсак, түрк-монгол элдери б.з.ч. экинчи миң жылдыктын башталышына чейин, башкача айтканда дүйнөлүк диндер келгенге чейин бирдиктүү, салттуу ишеним делген теңирчиликке сыйынган, анын ичинде ар бир этностун айырмачылыктары да болгон, Теңирчилик дүйнөнүн жаралышы, ааламдын түзүлүшү, табият, адам тууралуу бай мифологияга ээ, бирок, диний ишенимдик институтка айландырылган эмес. Исламга чейинки байыркы диндер стихиялуу көз караштардын топтому болуп, курчап турган айлана-чөйрө тууралуу байыркы адамдардын көз караштарын камтыган, башкача айтканда, ал стихиялуу билим болуп акылмандыкка, уруунун турмуш тажрыйбасына негизделген.

3.6. “Эпостогу теңирчилик ишениминин мотивдери” деген алтынчы параграфта “Манас” эпосунун поэтикасы эзелки көчмөн маданияттын эң түпкүрүнөн өсүп чыккан жана көптөгөн тарыхый, маданий катмарлардан турат, ал катмарланууда мифологиядан баштап тарыхый окуяларга чейин өз ордун тапкандыгы белгиленет. Мифологиялык башаттарына карабастан эпос тарых илимин толуктап турганы таңдандырбай койбойт. Мындай мифтик-эпикалык жана тарыхый маданият эстеликтеринин бири-бирин толуктап туруусу түрк-монгол эпосторунун өзгөчө бир сапаттарынан болуп эсептелет. Өрчүү жана калыптануу жолу боюнча “Манас” эпосу байыркы жана көп катмардуу болуп саналат. Негизинен түрк тектүү элдердин сыйынган диндерин карап көрө турган болсок, теңирчиликтин изин кездештирүүгө болот.

Көңүл бурганыңыздарга чоң рахмат!

Отурумдун төрагасы, ф.и.д., академик А. А. Акматалиев: Кызбурак Маданова, сизге чоң рахмат! Суроолор барбы?

Төраганын орун басары, ф.и.д. Г.А. Айтбаева: Кызбурак Маданова айтыңызчы, сиз бул жеке изилдөөңүздү жасап, кандай мурда такыр айтылбаган жаңы ойлорду ортого салып жатасыз?

Диссертант К.Ж. Маданова : Сурооңузга чоң рахмат! Чындыгында, бул тема боюнча буга чейинки ата мекендик жана чет өлкөлүк окумуштуулар тарабынан каралып келген. Бирок, менин изилдөөмдүн актуалдуулугу, жаңычылдыгы катары классикалык вариант С. Каралаевдин жана жаңы басылып чыккан Б. Сазановдун вариантындагы көөнө диний ишенимдердин эпикалык мотив катары келишин салыштырып кароо менен илимге кичинекей болсо да өз салымымды кошо алдым деп ойлойм.

Ф.и.д. Г.Ж. Орозова: Сиз изилдөөңүздө жалаң гана дин түшүнүгүнө тиешелүү жагын карадыңызбы?

Диссертант: К.Ж. Маданова: Албетте, биздин илимий ишибиздин темасы дин таанууга, этнографияга да абдан кызыктуу багыт болуп бере алат, алардан айырмачылыгы, фольклористика багытында көөнө диний ишенимдердин эпикалык мотив катары берилишин, б.а. сюжеттин ичиндеги майда сюжет катары келишин изилдедик.

Ф.и.д. А.К. Кадырманбетова: Айтыңызчы, сиз кандай принциптин негизинде ушул С. Каралаевдин жана Б. Сазановдун варианттарын тандап алдыңыз?

К.Ж. Маданова: Менин илимий ишимдин багыты түрк-моңгол элдериндеги исламга чейинки диний ишенимдерди кароо болгондуктан, С. Орозбак уулунун вариантында ислам дини кенен берилген, ага салыштырмалуу С. Каралаевдин вариантында көөнө ишенимдер бир топ кеңири жана жогоруда белгилегендей Б. Сазановдун варианты жаңы жарык көргөндүгүнөн изилдөөбүзгө тематика болуп берди десем жаңылышпайбыз.

Ф.и.д., академик А. А. Акматалиев:

К.Ж. Маданова, сиз ишиңизде “Жаныш-Байыш” жана “Жаңыл Мырза” эпосторундагы диний мотивдердин каралышына шарт түзөт деп айтып жатасыз, бул тематикалардын баары өтө кенен болуп кетпейби?

Диссертант К.Ж. Маданова:

Сууроңузга чоң ырахмат! Биз жогоруда айтылган темаларды сунуштоо менен келечекте биздин изилдөөбүздөн кийин “Манас” эпосунан башка да чыгармаларда диний ишенимдерди изилдөөгө шарт түзүп берет деп ойлойм, ал ишимде каралган эмес, практикалык маанилүүлүккө кирет.

Ф.и.д., академик А. А. Акматалиев: Урматтуу изденүүчү, авторефератыңызды карап чыктык, бирок, сиз жогоруда белгилеген авторлордун вариантындагы мисалдардан бир да кирбей калыптыр. Сунуш катары авторефератка мисалдарды кошуп, ошондой эле тотемизм боюнча диссертациялык ишин коргогон З. Кулбаракованын изилдөөлөрүн да карап койсоңуз.

К.Ж. Маданова: Чоң ырахмат! Негизи иштин өзүндө эки варианттагы мисалдардан салыштырып кароо берилген. Тилекке каршы, авторефератка кыскартып жазганда мисалдар кирбей калыптыр, макул, аны оңдойбуз.

Ф.и.д., академик А. А. Акматалиев: Анда кийинки сөздү эксперттерге берсек. Советбек Орозканович сизде.

Эксперттик комиссиянын төрагасы, ф.и.д., профессор С.О. Байгазиев:

Маданова Кызбурак Жапаровнанын “Манас” эпосундагы байыркы диний ишенимдердин эпикалык мотив катары берилиши (С. Каралаевдин жана Б. Сазановдун варианттары боюнча)” деген темадагы кандидаттык диссертациясына 7 бет эксперттик корутунду жазылып өткөрүлдү. Корутунду ЖАКтын эксперттик корутундуга коюлган эрежелеринин негизинде пункттарга бөлүнүп жазылган. Негизги мазмунун айтып кетсем. Баарыбызга белгилүү атактуу академик Жирмунскийдин Манастын көп катмарлуулугун, анда байыркы, кийинки, соңку заманга тиешелүү катмарлар бар экендигин, тарыхый өнүгүүнүн түрдүү тепкичтеринен өтүү, аң сезимдин формалары бардыгын, ошого карата шаманизм, тотемизм, мифтик мотивдердин орун алгандыгын тезис формасында айтып өткөн. Кенен бул маселелерди талдаган эмес. Биз диссертацияны абдан көңүл бөлүп окуп чыктым. Бул кызыбыз, Жирмунскийдин тезис түрүндөгү жоболорун илимий жактан далилдеп, деталдаштырып, мисалдар менен берген. Бирок, авторефератта келтирилген мисалдар аз болуп калышы мүмкүн, диссертацияда абдан мол берилген. Анимизмге берилген параграфта бир аз азырак, калган бөлүмдөрдө абдан мыкты берилген. А түгүл түрк-моңгол элдеринин эпосторунан мисалдар келтирилип, салыштырма типологиялык маанидеги жыйынтыктар чыгарылган. Биздин бул деталдар жөн эле “Манастагы” мисалдарда тизмеленип берилбестен, аларга илимий анализ берилген. Аягында жалпылоолор чыгарылып жатат. Изилдөөчүнүн кругозорунун кеңдиги мени абдан кубандырды. Ушул темага ылайык, философиялык, этнографиялык, дин таануучулук фольклористикалык багыттагы ата мекендик жана дүйнөлүк адабияттарды карап, биздин Кыргызстанда жазылган фольклористикалык эмгектерде жаңы талап кылгандай обзор берип, аларда айтылган пикирлерди системага салып, жалпылап чыккан. Фольклористикадагы эски диний ишенимдерге байланышкан теориялык жоболорду “Манастын” мисалында далилдеп чыккан. Мисалы, эпосто “Асман менен жериндин тирөөсүнөн бүткөндөй, айың менен күнүндүн бир өзүнөн бүткөндөй” деген саптарды көп изилдөөчүлөр поэтикалык кооздук, манасчынын поэтикалык чеберчилиги портрет түзүүдөгү өзгөчөлүгүн карагандыгын билебиз. Ал эми бул изилдөө андай айырмаланып,

көөнө диний ишенимдер, анын ичинде теңирчиликтин позициясынан карап, жыйынтык чыгарган. Теңиризмдин диний философиясын келтирет. Мисалы, анда жер, асман, адам бир бүтүндүктү түзөт. Көктө Көк Теңир, алдыда Жер эне, ортодо адам үчөө шайкештикте жашаш керек деген. Ушул көз караштан караганда Манасты асман жердин ортосунан жаралган теңиризмдин философиясына ыктагандыгы көрүнүп турат. Түрк-моңгол элдеринин жалпы дини теңиризм болгондугун, көп кудайлуулуктан бир кудайлуулукка өтүү эволюциясын көрсөтүп берип, теңиризм бир кудай болгонун, рухий аң сезимдин өнүгүү жагынан түрк-моңгол элдеринин денгээлинин бир топ көтөрүлгөндүгүн айтууга болот. Алар кандай шартта болбосун баары асманды карап, теңирге сыйынышканын белгилеп, теңиризм–бул түрк-моңгол элдерин бириктирүүчү универсалдык кубулуш экендигин белгилеп кеткен. Андан кийин ислам киргенде да теңиризм, жада калса эски көөнө ишенимдер менен синкреттешип жашап жаткандыгын белгилеп өткөн. Бул эски көөнө ишенимдердин илимге ким тарабынан киргизилгендиги ж.б. жөнүндө кеңири берип, кыргыздын көчмөн цивилизациясынын автопортретин көрсөткөн чакан энциклопедия болуп калыптыр десек жаңылышпайбыз. Коргоого коюуга толук татыктуу.

Ф.и.д., академик А. А. Акматалиев: Чоң рахмат! Анда экинчи оппоненти ф.и.д. К.Б. Калчекеев болчу. Анын пикирин окумуштуу-катчы тааныштырып койсун.

Окумуштуу-катчы, ф.и.д. Н. Ыйсаева: Эксперттик топтун экинчи мүчөсү, ф.и.д. К.Б. Калчекеевдин 7 беттик көлөмдөгү пикири келип түшкөн. Анда жалпы көрсөтүлгөн он пункт боюнча өзүнө тиешелүү тартипте даярдап жиберген. Бул пикирде сунуштар берилген, ошолорду окуп койсом. Эпостогу теңирчилик дининин табиятын ачууда анын канондорунун фольклордун дидактикалык жанрларында, айрыкча макал-лакаптарда кездешүүсүнө учкай токтолуп кеткен, ушул жагдайды дагы кененирээк чечмелеп берсе дурус болмок деген ойдобуз.

Жетектөөчү уюмду, расмий оппоненттерди дайындоо жөнүндө сунуштун негиздүүлүгү. Диссертациялык кеңештин эксперттик комиссиясы бул кандидаттык диссертация боюнча **жетектөөчү уюм** катары 10.01.09-фольклористика адистиги боюнча илимий адистиги бар Б. Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университетинин кыргыз тили жана адабияты кафедрасын бекитүүнү сунуш кылат.

Биринчи расмий оппонент катары изилдөөнүн проблемасына жакын эмгектери бар: Улуу “Манас” улутубуздун тил жана дил билиги // Бишкек: Бийиктик.-1995; Манас таануу // Бишкек: Бийиктик.-2017; “Манас жана Чыңгыз”// Бишкек: Алтын -Тамга.-2018; “Манас” эпосундагы педагогика // Бишкек: Алтын-Тамга.-2020; филология илимдеринин доктору, профессор **Байгазиев Советбек Орозкановичти** (автореферат боюнча шифры 10.01.09) сунуш кылат.

Экинчи расмий оппонент катары изилдөөнүн проблемасына жакын эмгектери бар: Наставления мудрых старейшин в трилогии “Манас” [Текст] // Проблемы современной науки и образования.- 2016 №29 (71); Дидактические мотивы трилогии “Манас” [Текст] // “Academy” журналы №11Ю.- 2016; “Манас” эпосундагы дидактикалык мотивдер аркылуу жаш муундарды гумандуулукка тарбиялоо [Текст] // “Айтматов окуулары.-2015; филология илимдеринин кандидаты **Тойчубек кызы Жазгүлдү** (автореферат боюнча шифры 10.01.09) сунуш кылат.

Эпосту сюжеттик, типологиялык планда изилдөөдө изденүүчүнүн ишинин мазмуну бир топ толук, жазылыш стили жатык. Диссертанттын келечекте илимий изилдөөлөрүн кеңейтип алып барат деген ишеничтебиз. Маданова Кызбурак Жапаровнанын “Манас” эпосундагы байыркы диний ишенимдердин эпикалык мотив катары берилиши (С. Каралаевдин жана Б. Сазановдун варианттары боюнча) деген аталыштагы кандидаттык диссертациялык изилдөөсү өз алдынча жазылган практикалык мааниси жогору эмгек болуп саналат. Диссертациялык кеңештин эксперти сунуш кылынган документтерди карап чыгып, Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетине, КРнын УИАнын Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтуна жана К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетине караштуу Д 10.20.616 диссертациялык кеңешке 10.01.09. –

фольклористика адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн берилген Маданова Кызбурак Жапаровнанын “Манас” эпосундагы байыркы диний ишенимдердин эпикалык мотив катары берилиши (С. Каралаевдин жана Б. Сазановдун варианттары боюнча)” деген темада жазган кандидаттык диссертациясын кабыл алууну сунуш кылат.

Диссертациялык кеңештин төрагасы, ф.и.д., академик А.А. Акматалиев: Анда сөз үчүнчү экспертте.

Үчүнчү эксперт, ф.и.к. С. Дүйшембиев: Саламатсыздарбы, урматтуу диссертациялык кеңештин мүчөлөрү! Уруксат берсеңиздер, кыскача эле сүйлөйүн. Илимий иштин актуалдуулугуна жана илимий натыйжаларына токтолуп кетсем. Бул маселе боюнча бир нече окумуштуулар өздөрүнүн эмгектеринде бир аз болсо да диний ишенимдерге кайрылып кетип жатышат. Бирок, мындай системалаштырылып, кандидаттык диссертация болуп жазылышы биринчи жолу болуп жатат, ошондуктан актуалдуу деп ойлойм. Мен да жогоруда диссертациялык кеңештин мүчөлөрүнүн берген суроосуна токтолгум келди. Изденүүчү эмне себептен ушул тема боюнча С. Каралаевдин жана Б. Сазановдун варианттарын карагандыгы мага абдан кызыктуу болуп жатат. Себеби, алар азыркы технология бар мезгилде эле жашап өткөн манасчылар. Андыктан алар көпчүлүк кубулуштар кудайдын буйругу менен эмес, жөнөкөй эле физикалык кубулуштар аркылуу болооруна көзү жеткен. Биздин оюбузча байыркы көөнө ишенимдерди изилдөө үчүн 19-кылымда жазылып алган манастын варианттарын караса болмок. Себеби, ал мезгилде илим, техника өнүкпөгөн мезгил болчу. Ал мезгилде даана көпчүлүк нерселер кудайдын колдоосунда же жек көрүүсүндө болот деп түшүнүшүп, аны текстине киргизишкен. Кийин монография чыгарганда В. Радловдун вариантын да кошуп, талдап койсо ашыкчалык кылбайт. Негизинен, Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетине, КРнын УИАнын Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтуна жана К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетине караштуу Д 10.20.616 диссертациялык кеңешке 10.01.09. – фольклористика адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн берилген Маданова Кызбурак Жапаровнанын “Манас” эпосундагы байыркы диний ишенимдердин эпикалык мотив катары берилиши (С. Каралаевдин жана Б. Сазановдун варианттары боюнча)” деген темада жазган кандидаттык диссертациясын кабыл алууну сунуш кылат.

Диссертациялык кеңештин төрагасы, ф.и.д., академик А.А. Акматалиев: Анда эксперттерди колдоп коёлу, кол көтөрүп койсоңуздар, кандай дейсиздер.

Эксперттердин сунушу боюнча 10.01.09. – фольклористика адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган Маданова Кызбурак Жапаровнанын “Манас” эпосундагы байыркы диний ишенимдердин эпикалык мотив катары берилиши (С. Каралаевдин жана Б. Сазановдун варианттары боюнча)” деген темадагы кандидаттык диссертациясын кабыл алууну сунуш кылуу менен бирге, **жетектөөчү уюм** катары Б. Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университетинин кыргыз тили жана адабияты кафедрасын бекитүүнү белгилешкен. Ал эми **биринчи расмий оппонент** филология илимдеринин доктору, профессор **Байгазиев Советбек Орозкановичти** (автореферат боюнча шифры 10.01.09) сунуш кылат. **Экинчи расмий оппонент** филология илимдеринин кандидаты **Тойчубек кызы Жазгүлдү** (автореферат боюнча шифры 10.01.09) сунуш кылат.

Добуш берип койсоңуздар.

Баары – 16

Макул – 16

Каршы – жок

Бир добуштан кабыл алынды.

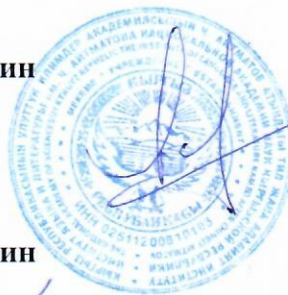
Жогоруда айтылгандарды эске алып, угуп жана талкуулап, Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтуна, Жусуп Баласагын атындагы кыргыз улуттук университетине жана К.Карасаев атындагы

Бишкек мамлекеттик университетине караштуу филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн уюштурулган Д.10.20.616 Вedomстволор аралык Диссертациялык кеңешинин отуруму

ТОКТОМ КЫЛАТ:

1. Маданова Кызбурак Жапаровнанын “Манас” эпосундагы байыркы диний ишенимдердин эпикалык мотив катары берилиши (С. Каралаевдин жана Б.Сазановдун варианттары боюнча)” аттуу темадагы диссертациялык иши жөнүндөгү эксперттик топтун корутундусу кабыл алынсын;
2. Диссертациялык ишке расмий оппоненттер катары филология илимдеринин доктору, профессор Байгазиев Советбек Орозканович, филология илимдеринин кандидаты Тойчубек кызы Жазгүл жана жетектөөчү уюм катары Б. Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университетинин кыргыз тили жана адабияты кафедрасы бекитилсин.
3. Маданова Кызбурак Жапаровнанын “Манас” эпосундагы байыркы диний ишенимдердин эпикалык мотив катары берилиши (С. Каралаевдин жана Б. Сазановдун варианттары боюнча)” деген темадагы 10.01.09–фольклористика адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн даярдалган эмгеги Кыргыз Республикасынын Жогорку аттестациялык комиссиясынын кандидаттык диссертацияларга койгон талаптарына жооп берет деп эсептелсин жана коргоого сунушталсын.

Д.10.20.616 Диссертациялык кеңештин төрагасы, филология илимдеринин доктору, академик:

Акматалиев А.А.

Д.10.20.616 Диссертациялык кеңештин катчысы, филология илимдеринин кандидаты:

Бійсаева Н.Т.